

УДК 930.1:1:316.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.14>**Ю. В. Ковальчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9929-4006>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри історії філософії

Львівського національного університету імені Івана Франка

М. В. КовальчукORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4466-7531>

доктор політичних наук,

доцент кафедри теорії та історії політичної науки

Львівського національного університету імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА: СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

Постановка проблеми та її значення. У контексті сучасних викликів української державності актуальність збереження та переосмислення культурної спадщини та історії українського народу є беззаперечною, адже вони являються ключовими факторами утвердження національної ідентичності. Важливою постаттю у розвитку національної української культури, а також варто зауважити, як і дискурсу української філософії, є один із корифеїв українського народу – громадський та політичний діяч, драматург, письменник, перекладач, поет та науковець – Іван Якович Франко. Українське сьогодення в умовах війни детерміноване викликами філософського, політичного, економічного, культурного буття держави і пошуки відповідей на ці виклики глибоко вкорінені в історичній спадщині українського народу. Філософсько-політичні ідеї Івана Франка набувають гострої актуальності, оскільки Франко-письменник, Франко-науковець, Франко-громадський діяч чи Франко-перекладач, в усіх своїх дослідженнях у кінцевому результаті відстоює ідею самостійної незалежної нації. Складовими елементами філософсько-політичної парадигми Каменяра є антропологічні розвідки суспільного розвитку крізь призму філософського переосмислення таких категорій як свобода, справедливість, єднання та рівність. Корпус літературно-публіцистичних творів Івана Франка підтверджує, що автор мислить ці категорії як визначальні у контексті феномену українського націотворення та національного питання. Відтак, філософсько-політична спадщина Франка містить методологічний потенціал та є прологоменами для сучасного переосмислення як української національної ідентичності, проблем формування державотворення та громадянського суспільства, так і духовності й моральних основ людського буття. Філософські та соціально-політичні ідеї Івана Франка є важливими для прогресивного руху та зростання полі-

тичної свідомості сучасного українського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження парадигмальної основи світогляду Івана Франка представлені у широкому спектрі на кшталт філософських, історичних, літературно-фольклористичних чи етнологічних розвідок у формі наукових праць та галузевих публікацій. Статті про Івана Франка знаходимо і в творчості Іларіона Свенціцького, і в Дмитра Донцова, і в Гавриїла Костельника та Євгена Маланюка. Аналіз філософських та політичних ідей мислителя знаходимо у працях В. Антоненко, А. Брагинця, О. Багана, А. Войтюка, М. Кашуби, М. Брик, У. Хамар, Б. Тихолоза, І. Денисюка, Ф. Медведя, І. Захари, І. Зубрицького, В. Мазепи, Р. Голода, Л. Білецького, В. Мельника, М. Альчук та ін. Вагомий внесок у дослідженні якраз філософської парадигми Івана Франка здійснив франкознавець, історик філософії – Андрій Пашук, висвітливши ґрунтовні результати багаторічних досліджень у монографії «Філософський світогляд Івана Франка» [8]. Дослідження філософії української ідеї у творчості Каменяра зібрані у книзі Оксани Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» [2]. Доцільно зауважити, що у 2017 році кандидатську дисертацію «Дві Ольги» – «дві любові» Івана Франка: до проблеми психобіографічного методу аналізу» захистив громадянин Китаю – Ван Сяюй, що є підтвердженням актуальності дослідження франкової спадщини за межами українського наукового дискурсу.

Метою статті є дослідження філософсько-політичних ідей Івана Франка у контексті сучасного переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Репрезентатором українського філософсько-політичного дискурсу другої половини XIX – початку XX століть є український науковець та дослідник – Іван Якович

Франко. На зламі століть та парадигм він творив свою світоглядну концепцію, здійснюючи дослідження у сфері сучасної для того часу науки (провідним напрямом у той період стає позитивізм), історії, етнографії, політики та культури, застосовуючи знання іноземних мов й використовуючи як інструмент літературні форми. Поміж літературного та політичного спадку Каменяра, важливого значення набули його філософські погляди. Окремих філософських творів Іван Франко не писав, але у своїх роботах часто демонструє знання у галузі історії філософії та проводить історико-філософські дослідження у сфері антропологічної науки. Аналізуючи філософські ідеї у творах Каменяра часто у латентній формі звучать наративи давньогрецької філософії. У цьому контексті доцільно зауважити, що перекладацька діяльність Івана Франка містить переклади із старогрецької, зокрема він переклав першу пісню із «Одісеї» Гомера, драму «Електра» Софокла та ін. А в 1887 році виходить з друку його власний переклад першої частини «Нарисів історії філософії» Бруно Шульца. Відтак, культура та світоглядні ідеї античного світу Греції були відомими для нього. У творах Франка знаходимо і прямі згадки про філософів, зокрема, про Демокріта, Епікура, Гегеля, Шопенгауера та ін.

У зібранні творів у 50 томах («Наукова думка», 1980 р.), якраз у 45 томі Іван Франко репрезентує свої філософські погляди на сторінках таких відомих творів як «Що таке поступ?» чи «Мислі о еволюції в історії людськості», а також у роботі філософського змісту «Поза межами можливого» та ін.. Зокрема у статті «Наука і її взаємини з працюючими класами» мислитель демонструє своє зацікавлення позитивною та раціональною філософією. Проте, в українському дискурсі досліджень творчості Каменяра існує чимало дискусій щодо того чи слід вважати його позитивістом. Варто зауважити і той факт, що попри своє зацікавлення, Іван Якович критично ставився до вчення Огюста Конта та Герберта Спенсера, а також критично висловлюється щодо соціально-політичних поглядів Жан-Жака Руссо чи Льва Толстого. Франко піддає критичному переосмисленню вчення Фрідріха Енгельса та Карла Маркса, констатуючи недоліки марксистських ідей, на кшталт того, що історія людства – це історія виробництва. У теорії еволюції Чарльза Дарвіна на думку українського мислителя не має достатнього рівня дослідження історії людського роду. Відтак, для Івана Франка цікавим видається якраз дослідження антропологічного виміру еволюційного процесу, виявлення його основних чинників та принципів. Здійснюючи дослідження антропологічного вектору еволюції, Каменяр визначає первинним принципом існування людини у суспільстві – свободу і соці-

альні права. «Івана Франка не можна вважати позитивістом у класичному розумінні цього слова. Він не був позитивістом-теоретиком. У соціальній філософії Франка позитивізм проявився на практиці і відіграв позитивну роль у його науково-просвітницькій діяльності» [3, с. 273].

Однозначно стверджувати, що Іван Франко стоїть лише на позиції раціональної філософії теж було б хибно, оскільки він рефлектує над екзистенційно-духовною стихією людської природи і вказує на її гармонійне поєднання з розумом. Франко-поет чи Франко-драматург вишукує глибокі смисли людської екзистенції, щоб Франко-філософ чи Франко-науковець у своїх антропологічних студіях зміг досягнути повноти людини. Предметом антропологічних досліджень Івана Яковича стає людський рід крізь призму історичного та культурного розвитку, що здійснюється цілісно у сфері раціонального та ірраціонального. У творі «Що таке поступ?» мислитель чітко визначає серед двох кондукторів поступу любов. Хоч любов є ірраціональним феноменом людського буття, але у соціальному контексті Іван Франко не мислить романтичну любов, а саме братську, що є активною і дійовою.

Фундаментальним принципом буття у філософській парадигмі Івана Франка є думка, що дух і матерія – це суть одного. Український мислитель критично відносився до позицій ідеалізму з його ірраціональними системами та до позицій матеріалізму. Обравши вихідним положенням свого світогляду монізм, мислитель надає науці самодостатнього значення. Об'єктивна дійсність складається із фактів які забезпечують розвиток науки. Відтак, завданням наукового пізнання є пізнання об'єктивної дійсності та застосування отриманого знання у корисних цілях для суспільства. У статті «Наука і її взаємини з працюючими класами», Іван Франко висловлює думку, «що метою справжньої науки є навчити людину пізнавати закони природи та користуватися з тих законів, уживати їх у боротьбі з тією ж природою» [10, с. 71]. Звідси експлікуємо, що духовно зріла людина, освічена, прагне отримати блага. У тій же статті знаходимо наступні слова Івана Франка: «Людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя. Того щастя вона досягає аж тоді, коли наука і праця зіллються до неї воедино; коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки» [10, с. 33]. Відтак, щастя, що на думку мислителя є споконвіку метою людини, вона може досягти лише завдяки поєднанню науки з працею, оскільки теоретичне знання без практичного застосування є порожнім. Наукові знання стануть здобутками лише тоді, коли будуть корисними для суспільства. І навпаки, людська діяльність –

праця, має бути виявом розуму. За дотримання цих принципів людина може вдосконалюватися та використовувати своє знання задля здійснення загального та власного добра. У латентній формі зчитується наратив давньогрецької філософії, згідно з яким лише мудрий вчинок може бути благим.

Крізь призму розгляду цього аспекту відкриваються соціально-політичні погляди Івана Франка та його ідея суспільного прогресу яку він висвітлює у таких творах як «Мислі о еволюції в історії людськості» та «Що таке поступ?». Каменярь стверджує про значущість спільності у досягненні суспільного прогресу, бо його чинником є індивід, що усвідомлює свою спільність з родиною, громадою та нацією. У статті «Наука і її взаємини з працюючими класами» Іван Франко стверджує, що наслідком спільної праці людей є їхнє матеріальне та духовне вдосконалення, тобто так виникає культура і відбувається досягнення блага, що продукують історію людськості. Звідси, слідуючи логічному зв'язку, впливає наступна ідея філософсько-політичної концепції – консолідація української нації. У візіонерському творі «Поза межами можливого» Франко-революціонер стверджує про свій політичний ідеал – національну самостійність, яка є неможливою без загальноукраїнського єднання та ідентичності. У контексті історичних та соціальних реалій на початку ХХ століття Іван Франко добре усвідомлював, що досягнення запропонованого ідеалу є «поза межами можливого», але обов'язково стане можливим для наступних поколінь.

Рефлектуючи у своїх публіцистичних чи художніх творах над проблемою справедливості та несправедливості, рівності та нерівності, Іван Франко прагне побудувати суспільство в основі якого буде закладено принцип соціальної справедливості та моральні засади. Тваринну природу людини, згідно з доктриною Каменяря, здатна змінити саме етика, що вчить людину жити по-людськи. У статті «Діяльне добро – етичний вимір творчості Івана Франка» Віра Мовчан проводить схожу паралель між етичним вченням Івана Яковича та Іммануїла Канта у контексті того, що обоє вони цінність здобутку перевіряють на відповідність моральному критерію. Крізь призму цього ж вектору розглядається проблема рівності та нерівності. «Він обстоює саме суспільну рівність, визнаючи, що від природи люди не рівні. Соціальну справедливість І. Франко утверджує як моральну цінність суспільного життя. У суспільній рівності він вбачає потенції, що забезпечують, з одного боку, розвиток природної нерівності, а з іншого – вирівнюють і влагоджують нерівність» [7]. Відтак, справедливість є етичною мірою. Проте, у цьому контексті слід провести

відмінність з Іммануїлом Кантом, оскільки для першого етика – стала величина, тоді як Івана Франка у своїх антропологічних дослідженнях приходиться до висновку, що етиці та поняттю справедливого властива змінність відповідно до історичних обставин. У такій інтерпретації простежується еволюційний підхід.

Доцільно зауважити, що у цьому контексті розкривається і феномен свободи. Згідно із філософськими поглядами Івана Франка, свобода зростає відповідно до еволюції людськості. Проте, як зауважує у монографії «Філософський світогляд Івана Франка» Андрій Пашук, індивідуальна свобода людини втрачає свій раціональний сенс за межами суспільства і може набути руйнівного характеру. Відтак, згідно з парадигмою «Івана Живого», свобода – це сутісний принцип буття людини, але буття якраз суспільного. Основними атрибутами свободи Іван Франко визначає розум, відповідальність та справедливість, але її визначальним елементом є раціональний зміст. Саме завдяки раціональному змісту індивідуально свобода направлена на благо суспільства і не переходить у свавілля чи догматику. Особливої уваги заслуговує той факт, що Іван Франко не мислить свободу чи справедливість на поняттєвому рівні як ідеї. Феномен свободи обов'язково має співвідноситися із суспільним буттям, бути генетично закладеною в природі людини, а справедливість – це об'єктивна дія перш за все. Такий підхід знівельовує контрастні зауваги, що український мислитель є ідеалістом. Івана Франка не цікавить поняття людини, а якраз жива людина із духом та плоті, що мислить і працює.

Висновки. Філософсько-політичні ідеї Івана Франка не відповідають у повній мірі жодному із провідних філософських напрямів кінця ХІХ – початку ХХ століть. Каменярь творить свою самобутню філософсько-соціальну концепцію, критично переосмислюючи ідеї позитивізму, марксизму, еволюціонізму. Франкознавець Іван Денисюк у своїй статті «Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи» зауважує, що Іван Франко створив свою оригінальну світоглядну парадигму: «Франкові погляди необхідно трактувати як його власну еволюційно складену філософську систему – «франкізм», у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму, обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу» [1].

У контексті суспільно-політичних ідей Іван Франко досліджував походження держави та права, проблеми державотворення, національний поступ та українську національну ідентичність, а також націотворчу роль етнологічних знань. Філософсько-політичні погляди Івана Франка не

були визначеною максимом, тому еволюційно змінювались впродовж всього його життєвого шляху. Визначальними чинниками даного явища були історико-культурні обставини та критичне осмислення. Теоретичне та методологічне реконструювання філософсько-політичних ідей Івана Франка не втрачає своєї актуальності у сучасній рецепції, оскільки вони здійснили вагомий внесок у формування політичної свідомості минулих поколінь українського народу та містять потенціал нових вимірів дослідження національної ідентичності та загальноукраїнської єдності. Важливою залишається ідея Каменяра, згідно з якою прагнення державної самостійності та незалежності виникає лише в освіченого народу, що перебуває у єдності, і великі події історії людства породжує лише духовно вигартований народ.

Досліджено, що для здійснення ідеї суспільного прогресу у суспільстві мають бути чітко визначені моральні засади які видозмінюють тваринну природу людини. Завдяки етиці людина вдосконалює себе та своє життя, формуючи аксіологічні сенси та мотивуючи досягнути щастя. Результатом доброчесного життя є моральні стосунки, що ґрунтуються на спільності у суспільстві і ведуть до утвердження братерської любові. Отже, з очевидністю можемо констатувати, що моральна, соціальна та політична площина у світоглядній парадигмі Івана Франка взаємопов'язані та, у певному значенні, взаємозалежні. Доброчесний спосіб життя властивий людині, що володіє не лише моральними засадами, але й послуговується своїм розумом. Використання розуму задля власної користі не є істинною метою, оскільки щастя приносить спільна дія чи спільна праця задля загального блага. Евдемонізм Івана Франка направлений на суспільство і загальне благо. Індивідуальне щастя набуває свого здійснення лише у своїй інтенційності на *суспільне*. Сучасна рецепція світоглядної парадигми Івана Франка актуальна і завдяки етичній проблематиці, оскільки сучасне суспільство теж перебуває у процесі еволюції людяності і потребує чітко визначених моральних засад загального статусу.

Література

1. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи. Інститут Франкознавства. URL: <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/lvivska-frankoznavchashkola/frankoznavstvo-zdobutky-vtraty-perspektyvy/> (дата звернення: 25.08.2025).
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період. Київ : Видавничий дім «Комора», 2020. 189 с.
3. Захара І. Українська філософія: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 354 с.
4. Ковальчук Ю. Філософські ідеї Івана Франка. Звітна наукова конференція філософського факультету, Львів, Україна. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. С. 71–73.
5. Легкий М. Танатопоетика прози Івана Франка: тривіалізація смерті. University of Toronto. URL: <http://sites.utoronto.ca/tsq/58/Lehkyu58.pdf> (дата звернення: 25.08.2025).
6. Мельник В. Ідеї раціоналізму у творчості Івана Франка. Вісник Львівського університету. Філософські науки. Львів, 2007. вип. 10. С. 9–18.
7. Мовчан В. Діяльне добро – етичний вимір творчості Івана Франка. Матеріали Міжнародного наукового конгресу присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка, Львів, Україна, 27 верес. – 1 жовт. 2006. Львів : Інститут Франкознавства, 2008. С. 214–222.
8. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.
9. Тихолоз Б. Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листа»). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 89 с.
10. Франко І. Зібрання творів Івана Франка : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 45.

Анотація

Ковальчук Ю. В., Ковальчук М. В. Філософсько-політичні ідеї Івана Франка: сучасна рецепція. – Стаття.

У статті здійснена реконструкція філософсько-політичних поглядів Івана Франка у контексті сучасного осмислення. З'ясовано, що витоки і передумови формування філософсько-політичної парадигми Каменяра чи «Івана Живого» означені історично-культурними обставинами кінця XIX – початку XX століть і на ідейному історико-філософському рівні виходять за межі позитивістської чи марксистської філософії. Антропологічні дослідження зумовлені бажанням Івана Франка пізнати людство, що пояснюється тим, що виявивши суспільні зв'язки, людина повинна замислитися над суттю цих зв'язків. Мета справжньої науки – давати знання які потім можна застосувати.

Здійснено аналіз однієї із провідних ідей франкової філософсько-соціальної парадигми, а саме ідеї суспільного прогресу. Простежено три види спільності, а саме спільність з родиною, громадою та нацією, що є чинниками поступу суспільства. Гармонійне поєднання науки і праці зумовлює досягнення щастя. Суспільство у якому громадяни всебічно розвиваються, набувають нові знання та вміло використовують їх внаслідок сумлінної праці, розвиваються духовно і роблять добро, що набуває статусу загального блага – це втілення ідеї суспільного прогресу, згідно з Іваном Франком.

Особливу увагу приділено філософському аналізу етичних ідей Івана Франка, зокрема, основоположному принципу, згідно з яким моральні засади є основою освіченого та прогресивного суспільства. Розглянуто трактування Каменярем феномену свободи як сутнісного принципу людського буття і досліджені основні атрибути цього феномену: розум, відповідальність та справедливість.

Зроблено висновок, що філософсько-політичні погляди Івана Франка містять методологічний потен-

ціал для сучасного переосмислення як української національної ідентичності, проблем формування державотворення та громадянського суспільства, так і духовності й моральних основ людського буття. Філософські та соціально-політичні ідеї Івана Франка є важливими для прогресивного руху та зростання політичної свідомості сучасного українського суспільства.

Ключові слова: українська філософія, політика, філософська парадигма, суспільний прогрес, національна ідентичність, нація, свобода, духовність, справедливість, дискурс.

Summary

Kovalchuk Yu. V., Kovalchuk M. V. Philosophical and political ideas of Ivan Franko: contemporary reception. – Article.

This article reconstructs the philosophical and political views of Ivan Franko in the context of contemporary interpretation. It is established that the origins and preconditions for the formation of the philosophical and political paradigm of the «Stonecutter» or «Ivan the Living» are defined by the historical and cultural circumstances of the late 19th and early 20th centuries. On the intellectual and historical-philosophical level, his thought extends beyond the boundaries of positivist or Marxist philosophy. Franko's anthropological inquiries stem from his desire to comprehend humanity, rooted in the conviction that uncovering social relations must lead to a reflection on their essence. The ultimate aim of science, according to Franko, is to produce knowledge that can be practically applied.

The article analyzes one of the key ideas of Franko's philosophical and social paradigm – the concept of social progress. It identifies three levels of social cohesion: the family, the community, and the nation – all of which act as drivers of societal advancement. A harmonious combination of science and labor is shown to be the foundation for achieving human happiness. In Franko's view, a society in which individuals are comprehensively developed, acquire new knowledge, apply it diligently, evolve spiritually, and do good – thereby contributing to the common good – embodies the very essence of social progress.

Particular attention is devoted to the philosophical analysis of Franko's ethical views, specifically the foundational principle that moral values form the basis of an enlightened and progressive society. The article explores Franko's interpretation of freedom as an essential principle of human existence, and examines its key attributes: reason, responsibility, and justice.

It is concluded that Ivan Franko's philosophical and political ideas possess significant methodological potential for rethinking contemporary issues such as Ukrainian national identity, state-building, civil society development, and the spiritual and moral foundations of human existence. Franko's philosophical and socio-political legacy remains relevant for advancing political consciousness and supporting the progressive development of modern Ukrainian society.

Key words: Ukrainian philosophy, politics, philosophical paradigm, social progress, national identity, nation, freedom, spirituality, justice, discourse.

Дата надходження статті: 28.08.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025